

II BÖLMƏ. MALİYYƏ, VERGİ, UÇOT VƏ BANKLAR

UOT: 657; 311.216; 336.717.6

Şəhla Əli qızı CƏFƏROVA
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
“Mühasibat uçotu və audit” kafedrasının müdiri, i.ü.f.d., dos.;

Ramal Əhliman oğlu VERDİYEV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
“Mühasibat uçotu və audit” kafedrasının magistrantı

QARABAĞDA İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILACAQ KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN GƏLİRLƏRİNİN MHBS-YƏ UYGUN UÇOTU VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - bazar iqtisadiyyatı şəraitində xidmət sferası müəssisələrinin iqtisadi fəaliyyətinin, mühasibat uçotunun mövcud vəziyyətinin, gəlirlərinin Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun uçotu və qiymətləndirilməsinin təhlilindən, onların əsas çatışmazlıqlarının müəyyənəndirilməsindən və Qarabağda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılacaq kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına istiqamətlənən iqtisadi fəaliyyətinin düzgün təşkili prinsiplərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodikası. Milli və beynəlxalq standartlar, qüvvədə olan normativ-hüquqi sənədlər, mövcud nəzəri-praktiki biliklər, sistemli yanaşma və təhlil metodları, ölkə və xarici iqtisadçı alimlərin əsərlərində öz əksini tapmış müvafiq metodikalar tədqiqat işinin metodiki əsasını təşkil etmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti. Aparılmış tədqiqat işi əsasında əldə edilən əsas elmi nəticələr və mühüm təkliflər uçot-təhlil informasiyasının əlçatanlığını, aydınlığını və müqayisəliliyini təmin etməklə bərabər, xidmət sferası müəssisələrinin iqtisadi fəaliyyətinin düzgün təşkili və mühasibat uçotunun Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları əsasında qurulması baxımından əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - tədqiq edilən xidmət sahəsinin bazar münasibətləri şəraitinə uyğun iqtisadi fəaliyyətinin əsas istiqamətləri müəyyənəndirilərək, xidmət sferası müəssisələrinin gəlirlərinin MHBS-yə uyğun uçotu və qiymətləndirilməsinin mühüm prinsipləri aşkarlanmışdır.

Nəticə - respublikada mühasibat uçotunun Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları əsasında təşkili uçot-təhlil informasiyasının əlçatanlığını, aydınlığını və müqayisəliliyini təmin etməklə bərabər, hazırda qüvvədə olan normativ-hüquqi sənədlərin mühasibat uçotunun daha da təkmilləşdirilməsi, maliyyə nəticələrinin formalaşması sahəsində gəlirlərin və xərclərin təsnifləşdirilməsi və tanınması ilə əlaqədar mühasibat uçotu və vergi uçotu arasında mövcud ziddiyyətlərin yumşaldılmasına imkan verəcəkdir.

Açar sözlər: *gəlir, uçot, qiymətləndirmə, maliyyə hesabatı, mənfəət, xalis mənfəət marjası, cari likvidlik əmsali.*

Giriş

Qarabağda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun bərpası prosesində kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi məsələləri də öz həllini tapmalıdır.

Bu zaman onların funksional fəaliyyətlərinin təşkili və idarə edilməsi prosesində gəlirlərin uçotunun və qiymətləndirilməsinin Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının tələblərinə uyğun aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində xidmət sferasında gəlirlərin uçotunun və qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsi mühüm bir problem olmaqla, müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin təhlilinə, operativ qiymətləndirilməsinə və vaxtında düzgün qərarın qəbul edilməsinə imkan verə bilər. Öz aktuallığını saxlayan bu məsələ tədqiqatçıların daimi diqqətini özünə cəkməkdədir və bu istiqamətdə aparılmış tədqiqat işlərində [3-6] sözügedən problemin həlli ilə bağlı bəzi məsələlər nəzərdən keçirilsə də, xidmət sferası müəssisələrində gəlirlərin uçotunun və qiymətləndirilməsinin müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmil variantının müəyyənləşdirilməsi məsələsi hələ də lazımı səviyyədə öyrənilməmişdir.

Xidmət sferası müəssisələrinin maliyyə nəticələri və onun uçotunun təkmilləşdirilməsi zəruriti

Maliyyə nəticələrinin uçotunun təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi onunla bağlıdır ki, gəlirlərin və xərclərin mühasibat uçotu, habelə maliyyə nəticələrinin formalaşması mexanizmi təşkilatın fəaliyyətinin səmərəliliyini təhlil etmək, həmçinin, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün informasiya mənbəyidir. Buna görə də, bütövlükdə mühasibat uçotuna irəli sürülən tələbləri [1, 2] həmin kateqoriyaya bilavasitə təsir göstərən maliyyə nəticələrinin uçotuna, həmçinin gəlir və xərclərin uçotuna da aid etmək olar.

Xidmət sferası müəssisələrində maliyyə nəticəsinin aşkar edilməsi üçün gəlirin məhsulun (malların, işlərin, xidmətlərin) maya dəyərinə daxil olan istehsal və reallaşma xərcləri ilə müqayisə edilməsi zəruridir. Gəlir maya dəyərindən artıq olduqda, maliyyə nəticəsi mənfəətin əldə edilməsini göstərir. Əlbəttə, hər biznes fəaliyyətinin əsas məqsədi maksimum mənfəət əldə etmək olsa da həmişə həmin məqsədə nail olmaq mümkün olmur. Belə ki, əgər gəlir maya dəyərinə bərabərsə, o zaman yalnız məhsulun (malların, işlərin, xidmətlərin) istehsalı və satışı üzrə məsrəflərin əvəzini ödəmək mümkün olmuşdur. Gəlirdən artıq xərclər olduqda, təşkilat zərər-mənfi maliyyə nəticəsi əldə edir ki, bu da onun müflisləşməsinə də istisna etməyən kifayət qədər mürəkkəb maliyyə vəziyyətinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Hər bir təsərrüfat subyekti özünün fəaliyyətinin fasiləsizliyini təmin etmək üçün gələcəklə əlaqəli əsaslandırılmış plan və proqnozlar hazırlamalıdır. Gəlirin təhlili bunun açarıdır. Gələcək üçün dəqiq bir göstərici əldə etmək çətin olsa da, iqtisadi fəaliyyətin təhlili gözləniləcək vəziyyətlərlə bağlı fikir formalaşdırır. Gəlirlərin təhlili eyni zamanda investisiya ilə bağlı qərarların da məqsəduyğunluğunu müəyyənləşdirməyə imkan verir. Nəticə etibarilə, gəlir və xərclərin təhlili müəssisənin fəaliyyətinin nə qədər uğurlu olacağını müəyyənləşdirmək üçün mühüm bir vasitə rolunu oynayır.

Hər bir təşkilatın maliyyə nəticəsi mahiyyət etibarilə, müxtəlif amillər hesabına mənfəətin formalaşmasını xarakterizə edir. Başqa sözlə, hesabat dövrünün maliyyə nəticəsi olaraq mənfəət (zərər) dövrün sonunda uçot sənədləri üzrə təşkilatın gəlirləri və xərcləri əsasında müəyyən edilir. Bu zaman əldə edilmiş göstərici idarəetmə uçotu və sonrakı qərar qəbuletmə məqsədləri üçün təşkilatın fəaliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsinə imkan vermir, çünki maliyyə nəticələrinin uçotunda təşkilatın seçilmiş uçot siyasəti subyektiv amil kimi öz təsirini göstərir. Bu göstəricinin subyektivliyi, ilk növbədə onunla bağlıdır ki, mühasibat və vergi uçotunda mənfəətin müəyyən edilməsi müxtəlif meyarlar üzrə həyata keçirilir.

Bəzi tədqiqatçılara görə təşkilatların böyük əksəriyyəti öz xərclərini tam əks etdirdiyi halda, gəlirlərinin uçota alınmasında qeyri-dəqiqliyə yol verilir [7, 8]. Dövlət tərəfindən sərt nəzarət nəticəsində xərcləri gizlətmək daha çətin olduğu halda, onun miqdarının qəsdən artırılması imkanları mövcuddur. Bu isə, hesabat dövrünün maliyyə nəticəsinin bilərəkdən təhrif edilməsi, bununla da vergitutma bazasının-vergi tutulan mənfəətin məbləğinin azaldılması ilə nəticələnir. Fikrimizcə, sözügedən problemin həlli məqsədi ilə uçot və daxili nəzarət sisteminin aşağıdakı istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilməsi zəruridir:

1) Hesabat dövrünün maliyyə nəticələrinin uçotu məsələlərini tənzimləyən normativ-qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi. Bu məqsədlə dövlət səviyyəsində normativ-hüquqi bazanın ümumi məxrəcə gətirilməsi ilə bağlı aşağıdakı məsələlərin həlli üçün hüquqi tənzimləmənin aparılması lazımdır:

- gəlirlər, xərclər və son maliyyə nəticələri, eləcə də onların tanınması əlamətləri və meyarlarının birmənalı şəkildə müəyyənləşdirilməsi;
- uçotun aparılması məqsədi ilə xərclərin və gəlirlərin tanınması üçün dəqiq meyarların müəyyənləşdirilməsinə imkan verən sahə normativ aktlarının formalaşdırılması və təsdiq edilməsi;
- gəlirlərin, xərclərin və hesabat dövrünün maliyyə nəticələrinin, o cümlədən təşkilatın bölüşdürülməmiş mənfəətin (və ya açıqlanmayan zərərin) tanınma anının müəyyən edilməsi istiqamətində mühasibat və vergi qanunvericiliyinin hüquqi cəhətdən uyğunlaşdırılması;
- məlumatların ilkin sənədlərdə, uçot registrlərində və hesabat formalarında əks olunmasının düzgünlüyünün təmin edilməsi məqsədilə nəzarət funksiyalarını icra edən işçilərin (rəhbərlərin və mühasiblərin) məsuliyyətinin gücləndirilməsi.

2) Mövcud qanunvericilik normalarının ikili şərhinin aradan qaldırılmasına yönəldilən daxili rəqləmətlərin işlənilib hazırlanması vasitəsilə təşkilatın maliyyə nəticələrinin uçotunun təkmilləşdirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, uçotun analitik xarakterinin artırılması üçün təşkilatın işinin səciyyəviliyindən asılı olaraq, lokal səviyyədə analitik uçot hesabları sisteminin işlənilib hazırlanması vacibdir və bu da idarəetmə heyəti tərəfindən aşağıdakıların həllinə imkan verəcəkdir:

- gəlir və xərclərin strukturunun və dinamikasının təhlilini aparmağa;
- təşkilatın gəlir və xərc maddələrinin optimallaşdırılması məqsədilə hesabat dövrünün maliyyə nəticələrinin amillər təhlilini aparmağa;
- hesabat dövrünün maliyyə nəticəsi göstəricisi kimi mənfəətin artırılmasına yönəlmiş idarəetmə qərarlarının layihələrini işləyib hazırlamağa;
- təşkilatın maliyyə nəticələrinin sintetik və analitik uçot məlumatlarının əks olunduğu vahid mühasibat qeydiyyatlarını hazırlamağa.

3) Avtomatlaşdırılmış uçot sistemlərində maliyyə nəticələrinin uçotu və onların yoxlanılması metodikasının nizamlanması.

Təşkilatın maliyyə hesabatının tərtib edilməsinin asanlaşdırılması maliyyə nəticələrinin sistemli şəkildə formalaşdırılması ilə mümkünləşə bilər, bu isə əlavə olaraq maliyyə nəticələrinin komponentlərini daha ətraflı açıqlamağa imkan verir.

Hər bir təsərrüfat subyektinin maliyyə sağlamlığını qiymətləndirmək üçün gəlirlərin təhlili metodlarından istifadə edilir. Gəlirliliklə bağlı maliyyə nisbətləri, gəlirin dəyişməsinə asılı olaraq, gəlirin digər maliyyə amilləri baxımından ölçülməsinə imkan verir. Maliyyə nisbətlərini əvvəlki dövrlərlə müqayisə etmək, analitikə daxiləki dəyişiklik amillərini müəyyən etməyə imkan verir. İstənilən sahəyə eyni dərəcədə təsir edən dəyişiklikləri hesablamaq üçün nəticələr həmin sahə ilə məşğul olan digər müəssisələrin eyni göstəriciləri ilə müqayisə edilməlidir.

Müəssisənin fəaliyyətini təhlil etmək üçün gəlir göstəricilərindən istifadə etməzdən əvvəl hər bir analitik gəlir hesabının nədən ibarət olduğunu anlamalıdır. İstənilən müəssisənin gəlir hesabı, gəlirlərin tanınması prinsipinə əsaslanır. Əksər müəssisələr tamamlanma faizi metodundan istifadə edərək, mütəmadi olaraq gəlirlərinin tanınmasına çalışırlar. Bununla bərabər, müəssisələrin digər müəssisələrlə bağladığı müqavilələr mühasibat standartlarına cavab verdiyi halda, onların əldə etdiyi gəlirlər tanına bilər. Çox vaxt müqavilə əsasında müvafiq xərclər mütəmadi olaraq ödənilmiş olsalar da, beynəlxalq standartların tələbinə görə yalnız həmin müqavilə başa çatdıqdan sonra gəlirlərin tanınması mümkün olur.

Daha çox gəlir əldə edilməsi müəssisənin daha yaxşı fəaliyyət göstərməsi demək deyildir. Artan xərclər artan gəliri aşarsa, bu müəssisənin davamlı fəaliyyət göstərə bilməyəcəyini səciyyələndirir. Gəlirliliyi hesablamaq üçün xalis gəliri satış gəlirinə bölə bilərik. Məsələn, 500 manat xalis gəliri və 1000 manat satış gəliri olan bir müəssisənin (500/1000) gəlirliliyi 0,5 və ya 50%-dir.

Analitiklər fəaliyyəti qiymətləndirməklə yanaşı, müəssisənin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə gəlir məlumatlarından istifadə edə bilirlər. Məsələn, müəssisə eyni məhsulun bir vahidini 10 AZN-ə, iki vahidini isə 18 AZN-ə sata bilirsə, bu halda ikinci məhsul vahidinin son hədd gəliri 8 AZN olur. Menecerlər satış miqdarının ən optimal nöqtəsini seçmək üçün marjinal gəliri və marjinal xərcləri təhlil edə bilirlər. Həmçinin, hər ay üçün olan satış miqdarını hesablamaq müəssisənin qiymətləndirmə siyasətində mühüm rol oynayır.

Tamamlanmış müqavilə metodu, ümumi gəlirin tanınma metodunun ən yaxşı nümunələrindən biridir. Bu metod, müəssisə bir layihə və ya satışdan olan gəliri onun alınacağı hesabat dövrünə qədər gözləməsini tələb edir. Məsələn, tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən bir şirkət, 15 mərtəbəli bir bina tikmək üçün bir təklif qazansa, bina tamamlanana qədər tamamlanmış müqavilə üsulu ilə heç bir gəlir bildirməməlidir. Bu səbəbdən layihə üç il davam edərsə, şirkət üçüncü ilə qədər heç bir gəlir və ya xərc hesabatı verməyəcəkdir.

Uzun müddətli bir layihə üçün müəyyən müddət ərzində gəlir əldə edən müəssisələr, maya dəyəri metodu ilə gəliri də tanıya bilər ki, bu da müəssisənin sona qədər çəkilən ümumi xərclərin nisbətində bərabər olan gəlir faizini tanımasına imkan verir. Məsələn, müəssisə bir layihənin ümumi dəyərinin 1 milyon dollar, ümumi gəlirin 4 milyon dollar olacağını təxmin edərsə, hesabat dövrünün sonunda 500.000 dollar layihə xərcləri çəkərsə, 2 milyon dollar gəlir tanıya bilər.

Qarşıya qoyulmuş məqsəd və hədəflərə çatmağı hədəfləyən hər bir müəssisə özünün güclü və zəif tərəflərini ətraflı təhlil etməlidir. Gəlirin satışa və ya dövriyyəyə, pul vahidlərinə və ya sadəcə pula aid olduğu aydındır. Fikrimizi davam etdirərək vurğulamaq lazımdır ki, gəlirin təhlili asan bir iş deyil. Bu aspektdə məhsul və ya istehsal xərclərinin azaldılması və şirkətin hansı sahələrdə gəlirlərin artırılması imkanlarının müəyyən edilməsi mühüm şərtidir. Təhlil vasitəsilə, planların və strategiyaların hədəfdən kənara çıxmasını təmin etmək mümkündür. Müəssisənin hədəfləri keçmiş və ya əvvəlki dövrlər üzrə müvafiq göstəricilər əsasında qiymətləndirilməli və bundan sonra həmin göstəricilərin yaxşılaşdırılması ilə bağlı qərar qəbul edilməlidir.

Mənfəətliliyin təhlili maliyyə hesabatlarının və müəssisənin bütövlükdə araşdırılması istiqamətində dörd quruluş blokundan biridir. Digər üçü isə məhsuldarlıq, ödəmə qabiliyyəti və bazar perspektivləridir. İnvestorlar, kreditorlar və menecerlər bu vacib konsepsiyalardan istifadə edərək, müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyini və inkişaf potensialını araşdırmaq üçün istifadə edirlər.

Vurğulamaq yerinə düşər ki, gəlirlilik fəaliyyətin səmərəliliyinin və menecmentin düzgün təşkil edilməsinin əlamətidir. Gəlirlərin təhlili bu faktı obyektiv olaraq diqqət mərkəzinə gətirir. İstehsalla əlaqəli bütün xərclər və satışdan gələn gəlir hesablandıqda, görülən işin iqtisadi cəhətdən nə qədər səmərəli olması barədə fikir söyləmək mümkün olur. Gəlirlilik ümumi artım göstəricisi olmaya bilər, lakin iqtisadi subyektin fəaliyyətinin fasiləsizliyinin qiymətləndirilməsi baxımından çox vacibdir.

Müəssisələrin əsas məqsədi mənfəətdən istifadə etmək olmasına baxmayaraq, likvidliyin qorunması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sözügedən məsələnin həlli baxımından dövriyyə kapitalının idarə olunmasının qiymətləndirilməsi vacibdir. Xüsusi dövriyyə kapitalı hesablamağa qəbul edilmiş cari aktivlərlə cari öhdəliklərin fərqi kimi hesablanır:

$$\text{Dövriyyə kapitalı} = \text{Cari aktivlər} - \text{Cari öhdəliklər}$$

Bu göstərici müəssisənin qısamüddətli xərclərini və ya borclarını ödəmək qabiliyyətini özündə əks etdirir. Lakin, dövriyyə kapitalı göstəricisinin yüksək olması, uzunmüddətli aktivlərə investisiyanın zəifliyini göstərdiyi üçün menecerlər bu göstəriciyə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Dövriyyə kapitalının səmərəli idarə olunması sahəsində daha çox cari aktivlərin material ehtiyatları, debitor borcları və pul vəsaitlərinin, müəssisənin qısamüddətli borclarının tərkibində xüsusi çəkiyə malik olan kreditor borclarına xüsusi diqqət verilməlidir.

Mənfəəti formalaşdıran digər amillərə rəqabətə davamlılığın yüksək olmasını, daha yaxşı satış şəraitini və qiymətin münasibliyini aid edə bilərik.

Ümumiyyətlə, müəssisənin gəlir, xərc, mənfəətlə bağlı göstəricilərini mənfəət və ya zərər haqqında hesabatda aydın şəkildə görmək mümkündür. Mənfəət və ya zərər hesabatının təhlili aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

1. Satış - satışın həcmnin artması gəlirlilik səviyyəsinin artırılmasının mühüm vasitəsidir.
2. Mövsümlük - bu amil satış həcminə təsir göstərməklə, həm gəlirlərin, həm də xərclərin dəyişməsi ilə nəticələnir.
3. Satılmış malların dəyəri - bu xərclər birbaşa məhsulla əlaqəli olduğundan, satılan malların dəyərinin artması nəticəsində gəlirlərin artması məntiqlidir.
4. Xalis mənfəət – bu, müəssisənin qazancıdır və davamlı fəaliyyət göstərmək üçün ən vacib maliyyə mənbəyidir. Təbii ki, hər zaman bu göstəricinin müsbət olması arzuolunandır.

Mənfəət və ya zərər hesabatında əks etdirilmiş mənfəət dövr ərzində əldə olunan gəlirlərdən həmin dövrdə olan xərclərin çıxılmasını özündə əks etdirir. Bu çıxma nəticəsində müəssisənin maliyyə ilinin sonunda mənfəətli və ya zərərli olduğu aydın olur.

Tutaq ki, hər hansı bir “Siqma“ MMC şirkətinin 2019-cu ilə aid göstəriciləri aşağıdakı kimi olmuşdur:

Satışdan gəlirlər – 980000AZN, satılan malların maya dəyəri – 294000AZN, sair əməliyyat gəlirləri – 42000AZN, kommərsiya xərcləri – 47000AZN, inzibati xərclər – 34000 AZN, sair əməliyyat xərcləri – 18000AZN, maliyyə gəlirləri – 55000AZN, maliyyə xərcləri – 37000AZN, gəlir vergisi (20%) – 129400AZN təşkil etmişdir.

“Siqma“ MMC şirkətinin 2020-ci ilə aid göstəriciləri isə aşağıdakı kimi olmuşdur:

Satışdan gəlirlər – 1000000AZN, satılan malların maya dəyəri – 300000AZN, sair əməliyyat gəlirləri – 45000AZN, kommərsiya xərcləri – 50000AZN, inzibati xərclər – 35000AZN, sair əməliyyat xərcləri – 15000AZN, maliyyə gəlirləri – 60000AZN, maliyyə xərcləri – 40000AZN, gəlir vergisi (20%) – 133000AZN-dir.

“Siqma” MMC şirkətinin 2020-ci ilə aid göstəricilərinə və xalis aktiv dövriyyəsi düsturuna əsasən, aktiv dövriyyəsi aşağıdakı kimi olur:

$$\text{Aktiv dövriyyəsi} = \frac{\text{Satışgəlirləri}}{\text{Cəmiaktivlər}} = \frac{1000000}{400000} = 2.50$$

Ümumi mənfəət müəssisənin məhsulların istehsalı və satışı ilə bağlı xərclər çıxıldıqdan sonra əldə etdiyi qazancıdır. Məsələn, “Siqma” MMC şirkətinin 2020-ci ildəki göstəricilərə və mənfəət düsturuna əsasən, ümumi mənfəət aşağıdakı kimi olur:

$$\text{Ümumi mənfəət} = \text{Satışdan gəlirlər} - \text{Satışın maya dəyəri} = 1000000 - 300000 = 700000 \text{ Azn}$$

Xalis mənfəət marjası müəssisənin maliyyə sağlamlığının ən vacib göstəricilərindən biridir. Xalis mənfəət marjasında artım və azalmanı izləməklə, müəssisə mənfəəti proqnozlaşdırır. Müəssisələr xalis mənfəət marjasını daha çox faizlə ifadə etdikləri üçün ölçüsündən asılı olmayaraq, başqa müəssisələrlə gəlirliliyini müqayisə edə bilər. Məsələn, “Siqma” MMC şirkətinin 2020-ci ilə aid göstəricilərinə və xalis mənfəət marjası düsturuna əsasən xalis mənfəət marjası aşağıdakı kimi olur:

$$\text{Xalis mənfəət marjası (vergidən əvvəl)} = \frac{\text{Vergidən əvvəlki mənfəət}}{\text{Gəlirlər}} \cdot 100 \% = \frac{665000}{1000000} \cdot 100 = 66.5\%$$

Borclara görə olan faiz ödənişləri və vergilər kimi sabit xərclərini ödəmək üçün müəssisənin sağlam bir əməliyyat mənfəətinə ehtiyacı vardır. Məsələn, “Siqma“ MMC şirkətinin 2020-ci ilə aid göstəricilərinə və əməliyyat mənfəət düsturuna əsasən, əməliyyat mənfəəti aşağıdakı kimidir:

$$\text{Əməliyyat mənfəəti} = \text{Ümumi mənfəət} - \text{Satış və inzibati xərclər} = 700000 + 45000 - 50000 - 35000 - 15000 = 645000 \text{ Azn}$$

“Siqma” MMC şirkətinin 2020-ci ilə aid göstəricilərinə əsasən, cari likvidlik əmsalını aşağıdakı kimi hesablamaq olar:

$$\text{Cari likvidlik əmsalı} = \frac{\text{Cari aktivlər}}{\text{Cari öhdəliklər}} = \frac{120000}{90000} = 1.33$$

Göstəricilərin faizlə ifadə edilməsinin bir neçə səbəbi var. Bu, maliyyə nəticələrini fərqli dövrlərdə müqayisə etməyi asanlaşdırır. Bununla yanaşı, müəssisənin nəticələrini rəqiblərin nəticələri ilə də müqayisə etməyi asanlaşdırır.

Müəssisənin ümumi mənfəət göstəricisi, onun gəlirliliyinin çox vacib bir ölçüsüdür, çünki müəssisənin əsas gəlir və xərclərini özündə əks etdirir. Ümumiyyətlə, müəssisənin ümumi mənfəət marjası sabit olmalıdır. Müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi sahədə satılan malların xərcləri və ya qiymət siyasətinə təsir edən xüsusi dəyişikliklər olmadığı müddətdə bir dövrdən digərinə keçərkən çox dalğalanmamalıdır.

Xidmət sferası müəssisələrinin gəlirlərinin Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun uçuğu və qiymətləndirilməsi

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının (MHBS) müvafiq hesabatların aparılmasında tətbiqi zamanı meydana çıxan amillərin tədqiqi və onların təhlili beynəlxalq iqtisadi platformaya inteqrasiya dövrünü yaşayan ölkəmiz üçün vacib olub, müasir dövr üçün aktuallığa malikdir.

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları müəssisələrin gəlirlərini müvafiq hesabat dövründə təqdim etmələrini tövsiyə edir.

“Siqma” MMC şirkətinin yuxarıda verilmiş maliyyə nəticələri əsasında MHBS-yə uyğun olaraq mənfəət və ya zərər hesabatı (cədvəl 1), həmçinin “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlirlər haqqında hesabat”(cədvəl 2) aşağıdakı kimi tərtib edilə bilər.

Cədvəl 1.

“Siqma” MMC şirkətinin “Mənfəət və ya Zərər hesabatı” (faizlə)

Hesabın adı	2019	2020
1	2	3
Satışdan gəlirlər	100.00%	100.00%
Satılan məhsulların maya dəyəri	30.00%	30.00%
Ümumi mənfəət	70.00%	70.00%
1	2	3
Sair əməliyyat gəlirləri	4.00%	4.50%
Kommersiya xərcləri	5.00%	5.00%
İnzibati xərclər	3.00%	3.50%
Sair əməliyyat xərcləri	2.00%	1.50%
Əməliyyat mənfəəti	64.00%	64.50%
Maliyyə gəlirləri	6.00%	6.00%
Maliyyə xərcləri	4.00%	4.00%
Vergidən öncəki mənfəət	66.00%	66.50%
Gəlir vergisi (20%)	13.00%	13.30%
Xalis mənfəət	53.00%	53.20%

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilib

Cədvəl 1-ə əsasən, mənfəətin, əməliyyat mənfəətinin, vergidən öncəki mənfəətin və xalis mənfəətin illər üzrə məbləğinin müqayisəsi əsasında “Siqma” MMC şirkətinin maliyyə fəaliyyətinin yaxşılaşma dinamikasını müşahidə edirik.

Cədvəl 2.
“Siqma” MMC şirkətinin “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlirlər haqqında hesabat”
31 dekabr 2020-ci il tarixinə

(manatla)

Hesabın adı	2019	2020
	Məbləğ	Məbləğ
Satışdan gəlirlər	980000	1000000
Satılan məhsulların maya dəyəri	(294000)	(300000)
Ümumi mənfəət	686000	700000
Sair əməliyyat gəlirləri	42000	45000
Kommersiya xərcləri	(47000)	(50000)
İnzibati xərclər	(34000)	(35000)
Sair əməliyyat xərcləri	(18000)	(15000)
Əməliyyat mənfəəti	629000	645000
Maliyyə gəlirləri	55000	60000
Maliyyə xərcləri	(37000)	(40000)
Vergidən öncəki mənfəət	647000	665000
Gəlir vergisi (20%)	(129400)	(133000)
Xalis Mənfəət	517600	532000

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilib

MHBS-nin tətbiqinin əsas üstünlüklərindən biri də, vahid hesabat formalarının olması nəticəsində bütün beynəlxalq istifadəçilər üçün asanlıqla oxunula bilən olmasıdır. Digər üstünlüyü, müəssisə göstəricilərinin sənayedəki digər müəssisələrin göstəriciləri ilə müqayisəsinin daha sürətli aparılmasına imkan verməsidir.

Hesabatların MHBS-yə əsasən hazırlanması beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesi üçün də xüsusi rola malikdir. Müəssisələr vahid beynəlxalq standartlar çərçivəsində hesabatlarını təqdim etdikləri üçün məlumat mübadiləsi artır, beynəlxalq əməkdaşlıqların yaradılmasına təkan verir.

Təşkilatın maliyyə hesabatının tərtib edilməsinin asanlaşdırılması maliyyə nəticələrinin sistemli şəkildə formalaşdırılması ilə mümkünləşə bilər, bu isə əlavə olaraq maliyyə nəticələrinin komponentlərini daha ətraflı açıqlamağa imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları”. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Q-01 sayılı 30.01.2017-ci il tarixli qərarı.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (dəyişikliklərlə). Bakı, 2017.
3. Abbasov İ.M., Məmmədov İ.A., Cabbarov A.S. Mühasibat uçotu (sahələr üzrə). Dərslik – Bakı, 2017- 424 s.
4. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. Dərslik. Bakı. 2012, 312 s.
5. Sadıqov Ə.A. Mühasibat uçotu. – Bakı. İqtisad Universiteti. 2015.- 686 s.
6. Salahov, Ə.S. Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsinin nəzəri və metodoloji əsasları haqqında // -Bakı: Kooperasiya: tarix və reallıqlar (məqalələr və tezislər toplusu), “Kooperasiya” nəşriyyatı, -2008, s. 206-212.

7. Тесленко, Т.И. Учет финансовых результатов: проблемы и пути усовершенствования / Т.И.Тесленко. <http://cyberleninka.ru/article/n/uchet-finansovyh-rezultatov-problemy-i-puti-usovershenstvovaniya>
8. Шкаберда, В.А., Сметанко, А.В., Поповская, А.С. Основные направления совершенствования учета и контроля финансовых результатов организации / В.А.Шкаберда, А.В.Сметанко, А.С.Поповская //Международный научный журнал «Молодой ученый», Казань: - 2017. №5 (139), -с.270-273.

Шахла Али кызы Джафарова
заведующий кафедрой «Бухгалтерский учет и аудит»
Азербайджанского Университета Кооперации,

Рамал Ахлиман оглу Вердиев
Магистрант кафедры «Бухгалтерский учет и аудит»
Азербайджанского Университета Кооперации,

Учет и оценка в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности доходов предприятий малого и среднего предпринимательства, создаваемых в Карабахе на освобожденных от оккупации территориях

Резюме

Целью исследования является анализ хозяйственной деятельности субъектов сферы услуг в рыночной экономике, текущего состояния бухгалтерского учета, учета и оценки доходов в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности, выявление их основных недостатков и экономической активности малого и среднего бизнеса. Предприятия на освобожденных территориях Карабаха.

Методология исследования. Национальные и международные стандарты, существующие нормативно-правовые документы, имеющиеся теоретические и практические знания, системный подход и методы анализа, актуальные методологии, отраженные в трудах отечественных и зарубежных экономистов, составили методологическую основу исследования.

Важность исследовательского приложения. Основные научные результаты и важные предложения, полученные на основе исследования, важны с точки зрения обеспечения доступности, ясности и сопоставимости бухгалтерской и аналитической информации, а также правильной организации хозяйственной деятельности предприятий сферы услуг и бухгалтерского учета в соответствии с Стандартами международной финансовой отчетности.

Оригинальность и научная новизна исследования - определены основные направления экономической деятельности исследуемой сферы услуг в соответствии с условиями рыночных отношений, выявлены важные принципы учета и оценки доходов предприятий сферы услуг в соответствии с МСФО.

Заключение - Организация бухгалтерского учета в стране на основе Международных стандартов финансовой отчетности, при обеспечении доступности, ясности и сопоставимости бухгалтерской и аналитической информации, с учетом дальнейшего совершенствования бухгалтерского учета по существующим нормам, классификации и признания доходов и расходов в формировании финансовых результатов позволит нивелировать существующие противоречия между бухгалтерским и налоговым учетом.

Ключевые слова: *выручка, учет, оценка, финансовая отчетность, прибыль, маржа чистой прибыли, коэффициент текущей ликвидности.*

Shahla Ali Jafarova
Head of “Accounting and audit” department
of Azerbaijan Cooperation University,
Ph.D., Assoc. Prof.;

Ramal Ahliman Verdiyev
Master’s degree of “Accounting and audit”
department of Azerbaijan Cooperation University

Accounting and valuation of revenues according to IFRS of small and medium enterprises to be established in the liberated territories of Karabakh

Summary

The purpose of the research is to analyze the economic activity of service sector entities in a market economy, the current state of accounting, accounting and evaluation of revenues in accordance with International Financial Reporting Standards, identify their main shortcomings and economic activity of small and medium enterprises in the liberated territories of Karabakh.

Research methodology. National and international standards, existing normative-legal documents, existing theoretical and practical knowledge, systematic approach and methods of analysis, relevant methodologies reflected in the works of domestic and foreign economists formed the methodological basis of the research.

Importance of research application. The main scientific results and important proposals obtained on the basis of the research are important in terms of ensuring the accessibility, clarity and comparability of accounting and analytical information, as well as the proper organization of economic activities of service sector enterprises and accounting in accordance with International Financial Reporting Standards.

Originality and scientific novelty of the research - the main directions of economic activity of the researched service area in accordance with the conditions of market relations were identified, important principles of accounting and evaluation of revenues of service sector enterprises in accordance with IFRS were revealed.

Conclusion - The organization of accounting in the country on the basis of International Financial Reporting Standards, while providing accessibility, clarity and comparability of accounting and analytical information, accounting for further improvement of accounting of existing regulations, classification and recognition of revenues and expenses in the formation of financial results will allow to mitigate the existing contradictions between accounting and tax accounting.

Key words: *revenue, accounting, valuation, financial statements, profit, net profit margin, current liquidity ratio.*